

Een antiek horloge van Pieter Thijmen uit Gouda

Theo Bunjes

Via een erfenis van haar vader, Pieter van Eijk, is mijn vrouw in het bezit gekomen van een horloge, een 'knol' met een drievoudige kast. Wellicht heeft dit oude horloge vele jaren lang veilig in een laatje gelegen, want het verkeert nog in een uitstekende staat. Op het horloge staat vermeld: 'Thijmen Gouda'. Ik vond dat interessant genoeg om wat meer te willen weten over oude horloges in het algemeen en dit horloge in het bijzonder. Zouden er gegevens te vinden zijn over die Goudse horlogemaker en door wie en waar zijn de zilveren kasten vervaardigd? Waar een begin gemaakt? Ik bracht eerst een bezoek aan het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven met het oog op de verzameling horloges en de bibliotheek aldaar. Ook schafte ik de nodige, vaak niet recente, literatuur aan. Vervolgens op naar het Streekarchief te Gouda en het Gemeentearchief van Amsterdam. De resultaten van het onderzoek volgen hier.

De horlogekasten

Het horloge heeft drie kasten: een beschermkast, een buitenkast en een binnenkast. De beschermkast, de beschermer van de kostbare inhoud, is van koper. De buitenkast is van gedreven zilver, ook wel repoussé genoemd. Repoussé is een decoratietechniek voor plaatmateriaal waarbij aan de achterzijde ingehamerd wordt wat aan de voorzijde in reliëf zichtbaar moet worden. Op de kast staat een bijbelse voorstelling van het Salomons oordeel, naar het verhaal in 1 Koningen 3 : 16-28, waarin koning Salomo een oordeel moet vellen in een twist tussen twee vrouwen over de vraag wie de moeder is van het nog levende kind.

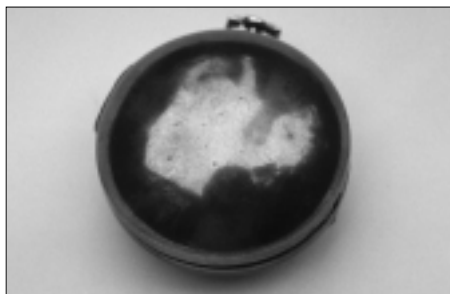
Hoewel in Nederland zilversmeden zich wel bezighielden met het versieren van horlogekasten, werden vele gedreven kasten in het buitenland gemaakt, zoals in Zwitserland, Frankrijk en Engeland. De bekendste ateliers op dit gebied waren van Cochin en Mauris. Men vindt hun stempels ondermeer op horloges van de Nederlandse horlogemakers Uytterweert uit Rotterdam en Weylandt uit Amsterdam. Omdat op de kast van het horloge van Pieter Thijmen de inscriptie 'Mauris fecit' staat, mogen we aannemen dat deze in het atelier van Mauris in Engeland is vervaardigd.

Horloges met gedreven buitenkasten zijn vóór 1710 nog zeldzaam maar omstreeks 1750 vrij algemeen. In die tijd is het gebruikelijk het horloge met een 'chatelaine' (een ket-tinkje) aan ceintuur of broekband te dragen; de wijzerplaat naar de drager en de gedreven kastbodem naar voren gericht. Jammer genoeg worden deze horloges later als zakhorloges in de broekzak gedragen en slijten daardoor de fraaie voorstellingen in het metaal. Men ziet bij de meeste dan ook duidelijk de sporen van het gebruik op de afgesleten kasten. Tegen het einde van de achttiende eeuw worden de horloges veel platter en verdwijnt de buitenkast.

Het uurwerk met wijzerplaat zit in een gladde zilveren binnenkast. In deze kast is het zilvermerk 'PB' met kroon zichtbaar. Van wie dit merk is, valt moeilijk te achterhalen.

Het horloge

Aan de voorzijde, op de zilveren wijzerplaat, zien we de minutenaanduiding en één wijzer. In de wijzerplaat zit een halve cirkelvormige opening en daarboven een halve ring,

De koperen beschermkast. Foto: auteur.

De zilveren buitenkast. Foto: auteur.

De zilveren wijzerplaat. Foto: auteur.

De achterzijde van het uurwerk. Foto: auteur.

voorzien van de cijfers VI-XII-VI. Het betreft hier een zon- en maanhorloge, ook wel dag- en nachthorloge genoemd. In de periode van 1680-1710 werd dit type horloge niet alleen in Nederland maar ook in Engeland en Duitsland ontwikkeld. Ook in de loop van de achttiende eeuw bleef dit in Nederland nog populair.

Maurits Elzas geeft hiervoor in 1935 de volgende omschrijving: 'De hemellichamen zon en maan wijzen de uren van den dag en den nacht. Tussen twee haakjes: kan men een meer idealen gids voor tijdsaanwijzing verlangen!? De wijzer geeft de minuten aan. Dit horloge heeft ter vervanging van den uurwijzer een schijf, welke onder de wijzerplaat éénmaal in de 24 uur ronddraait. Op de eene helft is gegrift de zon, welke met een punter de daguren van VI tot VI bestipt. Op de andere helft temidden van een sterrenheir, de maan, welke de nachturen van VI tot VI aanwijst. Wanneer de zon het rechtsche cijfer VI heeft bereikt, komt links bij de VI de maan op. Eerst wat schuchter, vertoont zij verderop haar maangezicht in volle glorie'. Onder de opening staat de allegorische voorstelling van Chronos, de personificatie van de Tijd, met de zeis en de zandloper, symbolen van de vergankelijkheid, de dood en de tijd. In de vierkante uitsparing staat de aanduiding van de datum. Daaromheen is gegraveerd de naam van de maker: 'Thijmen Gouda'.

Aan de achterzijde van het uurwerk zien we een zilveren kloof met een banaanvormige opening, die het op één van de balansspaken aangebrachte 'slingerlensje' vertoont, een zogenaamde Rotterdamse kloof. Op de kloof de voorstelling van het Altaar van de Liefde met twee harten. Daarboven vliegt Amor, de belichaming van de plotseling ontluikende liefde in haar lichtvoetig-olijke vorm, met een hart in de hand. Onder de opening staat de inscriptie 'een is mijn genoeg', gesigneerd 'Pr. Thijmen Gouda'. Aan de zijkant zijn sierlijke platinezuiltjes of stellingpoten bevestigd.

Het horloge heeft een uurwerk met veerton en snek, spillegang en een balans met spiraalveer met valse slinger. Het opwinden gebeurt met een sleutel, niet vanuit de wijzerplaat, maar vanaf de bodem van de binnenkast.

Pieter Thijmen en zijn familie

De vader van Pieter Thijmen, Baltus (Balthazar) Thijmen, wordt in 1680 te Aurich in Ostfriesland (Duitsland) geboren. Wellicht is Baltus de zoon van de horlogemaker Peter Thijmen uit Aurich. Rond de eeuwwisseling is Baltus werkzaam als horlogemaker in Amsterdam en woont hij aan de Reguliersgracht. In 1704 trouwt hij in Amsterdam met Neeltje Boon (gebo-

1715

Den 23sten Janu. 1715 De Vader is Baltus Thijmen
 De Moeder is Neeltje Boon
 Pieter De Giltugge zijn Soons Boon
 En Maria de Blauwe

De vermelding van Pieter Thijmen in het doopregister (1715). Bron: SAHM.

ren in 1672). Een jaar later verwerft Baltus het poorterschap van Amsterdam. De inschrijving als burger van de stad bracht bepaalde voordelen mee. Men genoot rechtsbescherming. Voor de uitoefening van vele ambachten moest men lid worden van een gilde en dit gilde stelde als voorwaarde dat men eerst poorter werd. De Amsterdamse uurwerkmakers zijn echter nooit in een gilde verenigd geweest. Bij het begraven van een kind in 1706 wonen Baltus en Neeltje aan de Achtergracht.

Op 19 oktober 1709 wordt een zoon geboren te Amsterdam en op 27 december 1711 een dochter te Gouda. Hieruit mogen we concluderen dat het gezin zich in de tussenliggende periode in Gouda heeft gevestigd. In 1712 is er nog een aanwijzing voor de verhuizing van Amsterdam naar Gouda. In september van dat jaar wordt opgenomen in het lidmatenregister van de hervormde Sint-Janskerk als een van degenen die sedert 1710 met attestatie zijn binnengekomen: Neeltje Boon uit Amsterdam. Bij het begraven van een kind in 1712 wordt in het begraafregister aangetekend, dat Baltus het beroep van 'horologiemaker' uitoefent en woonachtig is in de Dubbele Buurt, de korte straat tussen de Wijdstraat en de Oosthaven, dichtbij de Markt. Niet bekend is of er toen meer uurwerkmakers in de stad gevestigd waren; zeker is wel dat er ook in Gouda nooit een gilde voor die beroepsgroep is geweest.

Op 23 januari 1715 wordt Pieter Thijmen gedoopt, wellicht is hij ook op die dag in de Dubbele Buurt geboren. Volgens het Register van Poorters wordt Baltus in 1719 toegelaten als poorter van Gouda en legt hij de eed af in handen van de burgemeester.

In 1726 koopt Baltus, op slechts 100 meter afstand van de Dubbele Buurt, de woning (Lage) Gouwe 54, bijna op de hoek van de Vissteeg, aan de Vismarkt tegenover het Vishuisje. Als het gezin Thijmen zich daar vestigt bestaat het uit Baltus, zijn vrouw Neeltje en hun kinderen Anna en Pieter.

Baltus overlijdt in 1737 op 57-jarige leeftijd. De dan 22 jaar oude zoon Pieter, inmiddels ook horlogemaker, neemt het bedrijf van zijn vader over. Hij koopt nog een huisje aan de Vissteeg dat aan de woning (Lage) Gouwe 54 grenst en vermoedelijk heeft gediend als werkplaats.

In 1745 is Neeltje, Baltus' weduwe, eigenaar van de woning Achter de Vismarkt 72, gelegen tegenover de andere ingang van de Vissteeg. Zij woont daar met haar dochter Anna. Anna trouwt in 1749 met Hendrik Bos, weduwnaar van Elisabeth Barbot, en vestigt zich dan op het adres Turfmarkt 71; zij sterft kinderloos in 1755. Neeltje is dan al in 1753 overleden op 81-jarige leeftijd.

Pieter is de enige van het gezin die dan nog over is. Hij overlijdt op 24 december 1777, 62 jaar oud, aan koorts, en wordt op 27 december begraven. In het begraafregister staan nog de volgende gegevens vermeld: 'bejaarde vrijer, Gouwe, ongehuwd, goederen nalatende'. Die goederen betreffen met name de woning Gouwe/Vissteeg. Hij laat zijn bezit-

De handtekening van Pieter Thijmen bij de verdeling van de erfenis van zijn moeder (1754). Bron: SAHM.

1777
24 Dec^r

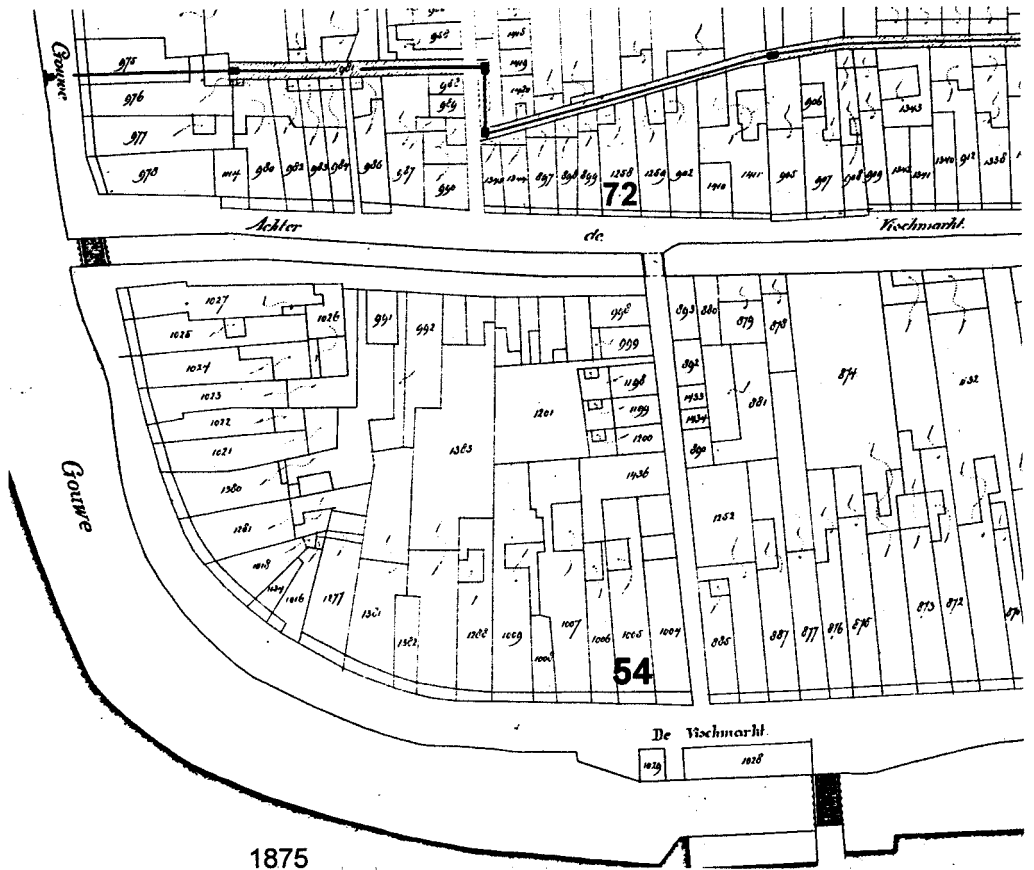
Koorts.

Pieter Thijmen Beij. Vrijer Goude
ongehint. goederen, nalh. tonde. H. 1/6:-- } 12:--.

De vermelding van Pieter Thijmen in het begraafregister (1777). Bron: SAHM.

tingen na aan zijn dienstmaagd en aan zijn neven en nichten, onder wie zijn naamge-
noot Pieter Thijmen uit Amsterdam. Na een periode van ongeveer 66 jaar is dan de
naam Thijmen weer uit Gouda verdwenen.

Het horloge is al lang eigendom van de familie Van Eijk. De familie Van Eijk is een oud
Gouds geslacht, waarvan de leden vanaf 1650 uit tien generaties werden geboren te
Gouda, en er ook trouwden en overleden. Of Krijn van Eijk (1712-1796), een tijdge-
noot van Pieter Thijmen, het horloge al had is niet bekend. Wel staat vast dat het in het
bezit was van Pieter van Eijk (1859-1890), die al jong overleed. Hij bezwijkt aan een
longontsteking, nadat hij een kind heeft gered uit het water van de Nieuwe Haven.

De kadastrale kaart van een deel van Gouda (1875). Bron: SAHM.

Andere horloges van Pieter en Baltus Thijmen

Van Pieter Thijmen is overigens nog een horloge bekend. Het bevindt zich in het Science Museum in Londen. De omschrijving luidt: 'zakhorloge met zilveren gedreven buitenkast en gladde binnenkast, zilveren kloof met allegorische voorstelling in bas-reliëf, waaronder de inscriptie "de min overwint alles", gemerkt Pieter Thymen a Gouda'. Bijzonder is dat dit horloge in het voorjaar van 1956 in bruikleen is gegeven voor de tentoonstelling over het Nederlandse uurwerk 'Hoe laat was het?' in het Museum Willet Holthuysen te Amsterdam. Ook van Baltus Thijmen is een horloge bekend. Dit bevindt zich in het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven. De omschrijving daarvan luidt: 'zakhorloge met spillegang, Engelse bouw, in dubbele zilveren kast en met zilveren wijzerplaat, met valse slinger'.

De woning Lage Gouwe 54 (2003). Foto: auteur.

Geraadpleegde literatuur

- Abeler, Jürgen, *Meister der Uhrmacherkunst* (Neuss 1977).
Biedermann, Hans, *Historisch-culturele symbolen van A tot Z* (Utrecht 2000).
Camerer Cuss, T.P., *The Country Life Book of Watches* (Londen 1967).
Elzas, Maurits, *Het horloge in den loop der eeuwen* (Zutphen 1935).
Morpurgo, Enrico, *Nederlandse klokken- en horlogemakers vanaf 1300* (Amsterdam 1970).
Museum Willet Holthuysen, *Hoe laat was het? Het Nederlandse uurwerk* (Amsterdam 1956).
Schindler, Georg, *Klokken en horloges* (Utrecht/Antwerpen 1977).
Spierdijk, C., *Horloges en horlogemakers* (Amsterdam 1973).

Bezochte instellingen

- Gemeentearchief Amsterdam, Amsterdam
Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Schoonhoven
Streekarchiefdienst Holland Midden, Gouda

Dit artikel is eerder verschenen in *Tijdschrift*, uitgave van de Federatie van Klokkenvrienden (september 2003).